

O'ZBEK MILLIY MAQOM SAN'ATINI YANADA RIVOJLANTIRISH CHORA- TADBIRLARI

Djurayev Ikrom Nematovich

Guliston Davlat Pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti Dotsenti

Jumanazarova Sevinch G'ulom qizi

Esanova Xurshida O'ralbek qizi

Musiqqa ta'limi yo'nalishi 1-kurs talabalari

Annotatsiya: *Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy maqom san'ati o'zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an'analari bilan ma'naviy hayotimizda alohida muhim o'rin egallaydi. Asrlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. Maqom san'atining gultoji bo'lgan "Shashmaqom" YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilgani hamda uning Rerezentativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig'idir. Ayni vaqtda milliy o'zligimizni anglash, madaniyatimizni har tomonlama rivojlantirish, xalqimiz, avvalo, yosh avlodimizni yuksak insoniy tuyg'ular ruhida tarbiyalash, uning estetik didi va tafakkurini shakllantirishda maqom san'atining keng imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayapti.*

Kalit so'zlar: *maqom, shashmaqom, maqom tarixi, bastakorlar, maqom turlari, o'n ikki maqom.*

Аннотация: *Искусство национального значения, являющееся неотъемлемой частью культурного наследия нашего народа, занимает особо важное место в нашей духовной жизни со своей древней историей, глубокими философскими корнями, неповторимым художественным стилем и богатыми творческими традициями. На протяжении веков это уникальное искусство, отшлифованное упорным трудом и самоотверженностью и творческим мышлением великих поэтов и ученых, искусных композиторов, хазифизов и музыкантов, снискало большую известность и внимание не только в нашей стране и странах Востока, но и также в мировом масштабе. Наглядным тому подтверждением является тот факт, что «Шашмаком», золотой век макамого искусства, был признан ЮНЕСКО нематериальным культурным наследием человечества и включен в ее репрезентативный список. нашей культуры, прежде всего, недостаточно используются широкие возможности статусного искусства для воспитания нашего молодого поколения в духе высоких человеческих чувств, для формирования его эстетического вкуса и мышления:*

Ключевые слова: *макам, шашмакам, история макама, бастарары, виды макама, двенадцать макамов и др.*

Annotation: *The art of national status, which is an integral part of the cultural heritage of our people, occupies a particularly important place in our spiritual life with its ancient history, deep philosophical roots, unique artistic style and rich creative traditions. Over the centuries, this unique art, which has been polished by the hard work and dedication and creative thinking of great poets and scientists, skilled composers, hafiz and musicians, has gained great fame and attention not only in our country and eastern countries, but also on a global scale. The fact that "Shashmaqom", the golden age of maqam art, was recognized by UNESCO as the intangible cultural heritage of humanity and included in its representative list is a clear confirmation of this. At the same time, realizing our national identity, comprehensively developing our culture, first of all, the wide possibilities of status art are not being used enough to educate our young generation in the spirit of high human feelings, to form their aesthetic taste and thinking:*

Key words: *maqam, shashmaqam, history of maqam, bastarars, types of maqam, twelve maqam.*

Maqom (arab tilidan olingan bo'lib - joy makon o'rin ma'nolarin anglatadi) — musulmon Sharqi musiqasida asosiy tushunchalardan biri. Dastlab muayyan balandlikdagi tovushni hosil etish uchun torli cholg'uning dastasida barmoq bilan bosiladigan joy, parda ma'nosida ishlatilgan.

Maqom nima? Salobatli maqom turkumlarida qanday g'o'ya yoki ta'limotlar ifoda etilgan? Nima sababdan maqom san'ati ko'p asrlardan buyon o'z mohiyati, demakki, badiiy qiymatini yo'qotmasdan kelmoqda? Bu kabi savollar aslida tubdan serqirra va bir-biriga tutash madaniy-tarixiy-nazariy masalalar bilan uzviy bog'lanib ketganki, natijada ularga bir yo'la yoki shu damdayoq bir jihatli javob berish mushkuldir. Shu bois qayd etilgan savollarimizga bu san'at salsalalaridan javob axtarish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Zotan "har qanday musiqiy madaniyatni nafaqat moddiy-akustik fenomen tarzida, balki eng avvalo ijtimoiy- tarixiy hodisa sifatida tushunmoq zarur". Maqomlar tarixini o'zaro farqli ikki yirik davrga ajratish mumkin. Birinchi davr mazmunini maqomlarning makon-zamon nuqtai nazaridan juda qadimiy kelib chiqish ildizlari, dastlabki kuy ohang qatlamlarini o'rganish tashkil etadi. Tabiiyki, bu davrda hozirda bizga ma'lum tom ma'nodagi maqomlar bo'lmagan albatta. Zotan bizgacha yetib kelgan maqomot tizimlarining shakllanish jarayonlari ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning ma'lum bosqichi bilan shartlanganki, bu (ikkinchi davr) xususida o'z o'rnida mufassalroq to'xtamga o'tamiz. Olimlar orasida mavjud qarashlarga ko'ra maqomlarning eng qadimiy namunalari payg'ambarlardan meros qolgan.

Xususan, XVI asr ikkinchi yarmi – XVII asr birinchi choragida yashab ijod etgan vatandoshimiz, mashhur musiqachi va olim Darvish Ali Changiyning "Tuhfatus-surur" nomli risolasida xabar berishicha, avvaliga yetti payg'ambar nomlari bilan bog'liq yettita maqom bo'lgan. Bunda "Rost" maqomi – Odam alayhissalomdan, "Ushshoq" – Nuh alayhissalomdan, "Navo" – Dovud alayhissalimdan, "Hijoz" – Ayub

alayhissalomdan, “Husayniy” – Yoqub alayhissalomdan va “Rahoviy” – Muhammad sallallohu alayhi vassalamdan meros qolganligi haqqidagi rivoyatlar bayon etiladi. Muallif bu axborotni yetkazishda Xo‘ja Abdulqodir ibn Marog‘iy, xo‘ja Safiuddin ibn Abdulmo‘min, Sulton Uvays Jaloir kabi juda obro‘li ustozlar fikriga tayanganligini ham ma‘lum qiladi. Shuni aytish kerakki maqomlar musiqasiga oid “maqom” atamasidan avval “yo‘l” ma nosini anglatuvchi “roh”, “tariqa”, “ravish” kabi atamalar qo‘llanib kelganligini Darvish Ali Changiy bayon etgan ma‘lumotlarni quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Ollah taolloning yer yuzidagi elchilari bo‘lgan payg‘ambarlarning insonlarga chinakam baxt-saodatga erishish yo‘llarini ko‘rsatganlar. Ulardan qolgan ma‘naviy ta‘limot namunalari jamoa-qavmlar orasida alohida e‘zozlanib, avloddan-avlodga go‘zal ruhiy meros sifatida o‘tib kelgan. Inson tinglovi va idroki uchun eng ma‘qul va manzur bo‘lgan mukammal pardalar ham dastlab shu meros negizida (yoki uni nazariy jihatdan o‘rganish asnosida) hosil etilib, so‘ngra shu (parda) “yo‘llar” asosida turli kuylar rivojlantirilgan (yoki kuylarning yangi namunalari ijod etilgan) bo‘lsa kerak.

Dastlabgi maqom tizimlari qachon va qanday shaklda bo‘lganligi xususida aniq ma‘lumotlarga ega emasmiz. Bu borada Sosoniylar saroyida (shoh Xosrav Parviz davroda – 590-628yil) xizmat qilgan mashhur musiqachi – Borbad (vaf.627y.) ijodiy merosi, xususan unga nisbat beriladigan “7 Husravoniy” tizimi diqqatni o‘ziga jalb etadi. Musiqashunos olimlar “7 Husravoniy” tizimi keyonchalik maqomot tizimlari yuzaga kelishida asos bo‘lganligi yoki har holda bu tizimning maqomlar shakllanishiga ma‘lum ta‘siri haqida taxminlarga boradilar. Ammo bu masalada hali bir to‘xtamga erishilmaganligini ham qayd etish kerak. Mutaxassislar salobatli maqom tizimlarining yuzaga kelishi kasbiy musiqa qatlami (ijodkorlik, ijrochilik) taraqqiyotining ma‘lum tarixiy bosqichi, shuningdek, rivojlangan musiqa ilmi, falsafa va matematika fanlarining mavjudligi, qolaversa buning uchun zarur shahar madaniy muhiti kabi omillar bilan shartlanganligini alohida ta‘kidlaydilar. Xususan, atoqli musiqashunos olim, san‘atshunoslik fanlari doktori Ishaq Rajabovning bu boradagi malakali ko‘rsatmalari e‘tiborlidir: “Maqomlar insonning musiqa haqidagi tushunchalari, musiqaviy-estetik qarashlari barkamol bo‘lgan, kishilarning ongi va saviyasi yuksalgan bir davrda yuzaga kelgan... Maqomlar tizimining shakllanishi jahon ilm-u fanining rivojlanishi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Sharq musiqa olimlari musiqani tibbiyot, falsafa va matematika fanlari bilan bog‘liq ekanligini uqtirib o‘tganlar”.

Professor Ravshan Yunusovning ta‘kidlashicha: “Sharq maqomoti ko‘hna, ancha murakkab falsafiy-estetik, musiqiy-nazariy hamda amaliy asoslarga egadir”.

O‘n ikki maqom tizimi bir necha tarkibiy qismlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning asosiylari 12 maqom, 6 ovoza va 24 sho‘balardan iborat bo‘lgan. Bunda qadimdan kelayotgan yetti bosqichli mukammal parda tizimlari 12 maqom guruhiga, ko‘hna xalq kuy, aytimlari (Navro‘zi Ajam, Dugoh, Segoh va b.) esa sho‘balar toifasiga tasnif etilgan edi. Ushbu tizim bilan bog‘liq qator masalalar, shu jumladan tarkibiy

qismlarning tizim doirasidagi alohida vazifasi hamda musiqa amaliyotida bevosita o'zaro bog'lanish jihatlari hozirgacha jumboq bo'lib kelmoqda.

O'n ikki maqom tizimining bizning diyorumizda uzul-kesil qaror topishi va uning dastlabgi mumtoz ko'rinishlari Sohibqiron Amir Temur va uning vorislari – Temuriylar davriga to'g'ri keladi. Bu o'rinda eng avvalo hazrat Sohibqironning xizmatlarini alohida ta'kidlamog kerak. Yuqorida aytilganidek, maqom tizimlarini yuzaga keltirish uchun eng avvalo ularning ilmiy-nazariy asoslarini puxta ishlab chiqish zarur edi. Tabiiyki, ushbu masalaning yechimi musiqa ilmi, ya'ni musiqashunos olimlar zimmasiga yuklatilgan. Ammo bu soha olimlari nihoyatda ozchilikni tashkil etib, buning ustiga ularning eng yuqori malakali usrozlari xorijiy musulmon mamlakatlarida istiqomat qilishar edi. Hazrat Sohibqironning bevosita say-harakatlari ila bu ilm ustozlari turli mamlakatlardan bizning diyorumizga keltirilib, ularning faoliyat ko'rsatishlari uchun zarur shart-sharoit yaratib berilgan edi. Alaxusus Ibn Arabshohning “Temur tarixida taqdir ajoyibotlari” nomli kitobida qayd qilinishicha, Samarqandga keltirilganlar qatorida mashhur musiqachi va musiqa ilmida ustoz “Abdulqodir al-Marog'iy va uning o'g'li Safiuddin, kuyovi Nasriyn, Qutb al-Mousiliy, Ardasher al-Changiy va boshqalar” bo'lgan. Muhimi bu ustoz-san'atkorlarning ilmiy-amaliy faoliyat ko'rsatishlari uchun Sohibqiron saroyida zarur shart-sharoit yaratib berilgan edi.

Professor Abdurauf Fitratning “O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi” (1927) risolasida qayd etilgan quyidagi satrlar ham shunga ishora etadi: “Temurning bayrog'i bilan har tomondan keltirilgan ixtisoschi olimlarning g'ayratlari bilan bu san'at (ya'ni o'n ikki maqom-O.I.)birdan jonlandi, oyoqqa bosdi. Islom sharqining har tomonidan keltirilgan cholg'uchilar bizning bu kungi klassik musiqamizning yuksalishiga, ko'tarilishiga xizmat qildilar. Oz zamonda yerlilardan ulug' musiqiyshunoslar yetishdilar”.

Bunda:

“Ushshoq” maqomi – so'fiyona ishq, Tangri Taologa bo'lgan chin oshiqlikni, “Navo” maqomi – ishq o'tida dard (Havo) chekishni, “Busalik” maqomi (Abu Salik-Ahd otasiga ishora) oshiqning tariqat yo'liga kirishga “ahd bog'lashini” bildiradi,. Keyingi yetti maqom-“Rost”, “Husayniy”, “Hijoz”, “Rohaviy”, “Zangula”, “Iroq”, va “Isfahon” nomlari botiniy mazmunida oshiqning tariqat yo'lida ruhiy yuksalib borishi ulug' haj safariga nozik tashbeh etilgan. Jumladan: “Rost” (to'g'ri yo'l) – tariqat yo'lini, “Husayniy”-piru-murshid(yo'l boshchi)ni, “Hijoz” –Makkai Mukarrama va Madinay Munavvara shaharlari joylashgan sarhad bo'lib, yo'lning asosiy maqsad timsolini, “Rohoviy” (roh-yo'l), “Zangula” (“tuya bo'yniga ilinadigan qo'ng'iroq”), “Iroq” va “Isfahon”–yo'l harakati va manzillarining “zabt” etilishini bildiradi. Zero, haj yo'lida Iroq cho'llaridan o'tilgan, Isfahon esa ana shu maqsadga yaqin joylashgan shaharlardan birining nomi. So'nggi ikki maqom “Kuchak” (ya'ni kichik) va “Buzruk” nomlari nisbatida so'fiylarning kichik (mikro) va katta (makro) olamlarning o'zaro uyg'unligi haqidagi qarashlari o'z aksini topgan, deyish mumkin. E'tiborli tomoni shundaki, O'n

ikki maqom nomlari tasavvuf adabiyotida ham ko'proq "yo'l" safari ma'nolarini ifoda etishda qo'llanib kelingan.

Zi rohi Rost agar ohang mekuni ba Hijoz, Zi Isfahon Guzare jonibi Iroq andoz, Ba noqa Zangula dar pardai Rahoviy band, Ba Busalik Husayniy - sifat baror ovoz".

Mazmuni: Gar "To'g'ri" yo'ldan "Hijoz" tomon boqmoqchi bo'lsang, "Isfahon" dan o'tib, yo'lingni "Iroq" tomon sol. Tuyaga "Qo'ng'iroq" osginu, uni "Yo'l" manzillariga band et. "Busalik"dan "Husayniy"dek nola ovozini chiqar (ya'ni, solikning tariqat manzillarida piru-murshid darajasiga qadar yuksalishi nazarda tutiladi). Demak dastlab ovoz ko'lami ikki (Dugoh), uch (Segoh) va to'rt (Chorgoh) tovushlari doirasida bo'lgan sodda ko'rinishli ko'hna kuy tizimlarining muayyan maqomlarning yettita asosiy pardalari bo'ylab bosqichma-bosqich rivojlanishi natijasida ularning yangi sifat (ya'ni maqom) darajalari yuzaga kelgan edi, deyish mumkin. Aynan shu sifatlari darajasida ular keyinchalik yuzaga kelgan yangi maqomot (Shashmaqom, Xorazm maqomlarida-Dugoh va Segoh, Farg'ona- Toshkent maqom yo'llarida Dugoh, Segoh va Chorgoh maqomlari) tizimidan o'rin olgan edi. Mantiqiy xulosa shuki, bu jarayonda avvallari qo'llanib kelingan Segohi-Hijoz, Dugohi-Husayniy, Chorgohi-Zangula kabi sho'ba va maqom birikmalarini anglatuvchi qo'sh nomlar asta-sekin o'z mohiyatini yo'qota boshlagan. Chunki, sho'ba (kuy) tizimlari maqom pardalarida rivojlanishi davomida ularga shu qadar tabiiy singib ketgan ediki, natijada bu sho'balarning nomlari nafaqat ushbu pardalar doirasidagina tafakkur etiluvchi yangi kuylarni, balki ayni paytda, ana shu mukammal pardalarning o'zini ham ifoda etuvchi tushunchalarga aylangan edi. Binobarin, bugungi kunda Dugoh, segoh va Chorgoh nomlari bilan mashhur maqom namunalari mazmunida Husayniy, Hijoz va Zangula maqomlari pardalarining "hayoti" ham davom etayotganligini e'tirof etish kerak.

Demak, "maqom" deganda musiqada "nomukammal holatdan mukammal holatga" qarab rivojlanishning muayyan ijodiy uslubi ham anglashilar ekan. Yuqoridagilarga umumlashtirgan holda maqom xususidagi ta'riflarga quyidagilarni qo'shimcha etamiz: I. Maqom – bu sadolarda in'ikos etgan hikmatlardir. Insonning ruhiy ma'naviy kamoloti sari yuksalishi va shu tariqa chin haqiqatga erishuvi bu hikmatlar o'zagini tashkil etadi. II. Maqom – bu tariqat bosqichlarining o'ziga xos musiqiy ifodasi bo'lgan mukammal pardalar uyushmasi va asosda berilgan kuy mavzuyini ma'lum yo'sinda (quyidan yuqoriga qarab izchil) rivojlantirish uslubidir. Maqom borasidagi ushbu ta'riflar nafaqat O'n ikki maqom, balki Shashmaqom, Xorazm maqomlari va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga ham bevosita dahldordir. Bu o'rinda ularning tarkibiy qismlarida "maqom" so'zi bilan birga yana "samo", "gardun", "qalandar", "samandar", "giryay", "nola", "charx", "faryod", "soqiynoma", kabi k'oplab tasavvuf istilohlarining qo'llanishi, shuningdek, asosiy aytim yo'llarida yuksak ishq (Hofiz, Jomiy, Sakkokiy, Lutfiy, Navoiy, Mashrab, Bedil va b.) mazmunidagi g'azallarning kuylanib kelinishi, shuningdek, "sof" musiqiy jihatdan esa mukammal parda yo'llari asosida (tariqat jarayonlarining badiiy aksi o'laroq) kuy mavzularini bir

tartibda izchil rivojlantirib, ularning avj sifatlarini namoyon etish tamoyili kabi omillarni dalillar qatorida keltirish mumkin. Lekin eng muhim dalil bu buyuk ishq dardi ila yo'g'irilgan maqomlar musiqasidir.

Go'zallik, chin Haqiqat sari ma'naviy xuruji o'z ifodasini topdi. Binobarin maqomlarning asrlar osha o'z badiiy qiymatini yo'qotmasligi va ayni paytda, milionlab odamlar qalbidan o'rin olganligining asl sabablaridan biri ham ularning teran ma'nolarga yo'g'irilgan go'zal navolari-yu, beqiyos shakl-u shamoillari bilan izohlanadi. Zero, ma'naviyatdan uzilgan har qanday go'zallik oxir-oqibat yoqimsizdir. Demak, maqomlar nafaqat Sharq musiqa madaniyati, balki insoniyat qo'lga kiritgan ulkan hodisa bo'ldi. Zotan maqomlar insonlarda sof, muqaddas tuyg'ularni uyg'otuvchi, ruhiyatni nafs to'siqlari uzra asl maqomlari sari yuksalishga da'vat etuvchi ma'naviy navolarimizdir.

Xulosa: O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish uchun yuqorida ko'rsatilgan amallarni qilish kerak

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Maqom>
2. Джураев И. МИГРАЦИОННИЙ ПРОЦЕСС ЦЕНТРАЛЬНО АЗИАТСКИХ СКОТОВОДЧЕСКИХ ПЛЕМЕН НА ЮГ //ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. – 2021. – С. 225.